

Et funktionelt kildebegreb – erkendelsesfremskridt eller faglig deroute?

En kommentar foranlediget af René Mejlby Jensens kritik af min erkendelsesteoretiske promovering af et funktionelt kildebegreb.

Af Bernard Eric Jensen

Deå har været de tider, hvor et materielt kildebegreb var fremherskende blandt danske faghistorikere, men også dem, hvor et funktionelt var det. Der er imidlertid aldrig etableret en fælles forståelse af, hvordan disse begreber skal defineres. Et funktionelt kildebegreb har følgelig status af et fagligt stridsemne.

Interessen for problemfeltet er fortsat udtalt. I 2000 udgav jeg en analyse af, hvordan Erslevs metodiske og teoretiske forfatterskab er tolket og brugt i løbet af 1900-tallet.¹ Og i 2002 udskrev Syddansk Universitet en prisopgave, der førte til udgivelsen af Jeppe Nevers' *Kildekritikkens begrebshistorie. En undersøgelse af historiefagets metodelære* (2005). En drøftelse af et materielt versus et funktionelt kildebegreb indgår ligeledes i Sebastian Olden-Jørgensens *Til kilderne. Introduktion til historisk kildekritik* (2001) såvel som i Bent Egaa Kristensens *Historisk metode. En indføring i historieforskningens grundlæggende principper* (2007).

Seneste bidrag til denne debat er René Mejlby Jensens afhandling *Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning* fra 2008.² Inden den tages op til drøftelse, vil jeg sammenfatte, hvad den hidtidige forskning/debat – i min optik – har klarlagt.

En forsøgsvis status

Man kan med en vis ret hævde, at et funktionelt kildebegreb snart skal fejre sit hundredårsjubilæum i en dansk sammenhæng. Det vil i hvert fald de teorihistorikere sige, der har peget på, at den første pointerede formulering af en mere funktionel kildeforståelse findes i Kristian Erslevs *Historisk Teknik* (1911/1926), altså, hvor han fremhævede følgende:

- Vil man i to Ord sammenfatte, hvad man har lært i d. 19. Aarh. om de historiske Kilder, kunde man sige, at man har forstaaet, at alle historiske Beretninger præges af deres Forfatters subjektive Opfattelse, medens man paa den anden Side har fremdraget, hvad der endnu er tilbage af Fortiden, og indset, at man her har sikrere Kilder end i Beretningerne. Dette har ret naturligt ført til, at man har søgt at sondre selve Kilderne efter denne Modsætning og delt dem i de to Hovedgrupper: *Beretninger og Lævninger* (...). Denne Tvedeling (...) kan dog ikke staa for nærmere Prøvelse. Det er klart, at hver eneste Beretning tilige er en Lævning (...). Hermed falder allerede Tvedelingen til Jorden, og tænker man Sagen ret igennem, viser det sig, at den hele Sondring egentlig ikke ligger i selve Kilderne; det er Historikeren, der

stage for a compromise
The latter party, however,
ment, and eventually the
compromise between the
of this paper to investigate
Party on this issue.

ry records of the Social
its from the *Rigsdagsti-*
s and of the report from
cters of the incident and

w that the attitude of the
based mainly upon ideot
t the position was based
ecurity policy. Similarly,
a careful analysis of the
hose result excluded the
defence organization. In
case of support probably
ice matter. Consequently,
nomic issues than to the

atic Party's policy of dis-
y, and in 1949 the party
the Liberal Party and the
ed Denmark into NATO,
defence policy.

snart bruger Kilden som Beretning, snart udnytter den som Lævning eller rettere Frembringelse (...).³

Ingen fagfolk har i eftertiden betvivlet, at Erslev i *Historisk Teknik* meddelte sine fagfæller, at han var nået frem til en ny forståelse af historikeres forhold til deres kildemateriale. Men en saglig uenighed har vist sig, så snart historikere har skullet sætte ord på, hvad der udgør forskellen mellem Erslevs tænkning fx i *Grundsætninger for historisk Kildekritik* (1892) og i *Historisk Teknik* (1911/1926), og især når de har skullet tage stilling til, om sidstnævnte skrift udgjorde et erkendelsesfremskridt – således som Erslev selv opfattede det – eller om det snarere var tegn på en faglig deroute. Når uenigheden er dukket op netop her, er det, fordi en behandling af disse problemstillinger fordrer, at historikere må bringe deres forståelse af erkendelses- og videnskabsteori i spil. Enten implicit eller eksplicit.

Når der har været de tider, hvor faghistorikere foretrak grundsynet i Erslevs *Grundsætninger* frem for det i *Historisk Teknik*, er den mest ligefremme forklaring, at disse historikere erkendelses- og videnskabsteoretisk var mere på bølgelængde med den unge end den sene Erslev. Når andre har sat sig for at rehabilitere den sene Erslev, var det en følge af, at de havde et andet syn på erkendelse/videnskab end det, som fx Erik Arup og Knud Fabricius lagde til grund for deres kritik af den sene Erslev.⁴ Vi har her at gøre med en vigtig faglig konflikt, men samtidigt en, der fordrer, at historikere må beskæftige sig med erkendelses- og videnskabsteoretiske stridsspørgsmål.

Da jeg i 1974 introducerede begrebsparret »et materielt versus et funktionelt kildebegreb«, var det som led i et forsøg på at begrebsliggøre forskellen mellem Erslevs tænkemåder i *Grundsætninger* og *Historisk Teknik*.⁵ Den afgørende forskel – i min optik – vedrørte en delvis forskellig

opfattelse af et erkendende subjekts rolle i erkendelsesprocesserne.

I *Grundsætninger* (1892) havde Erslev søgt at nytænke historisk metode med afsæt i en empiristisk erkendelses- og videnskabsteori. Han betragtede menneskelig erkendelse som (fordomsfri) iagttagelser og menneskers bevidsthed som en fejlkilde. Metodisk bestod opgaven følgelig i at »eliminere det subjektive Moment« mest muligt, og det var den forestillingsverden, der lå til grund for hans centrale tese: »Levninger og Beretninger staar skarpt adskilte som Historiens objektive og subjektive Kilder«. Et kildemateriale kunne i lyset af dets forskelligartede kendetegn inddeles i de gode og de dårlige kilder, og den metodiske bevidste historiker skulle mest muligt holde sig til de gode kilder – altså basere sin analyse på levninger frem for beretninger. Jeg benævnte det et materielt kildebegreb.

I tidsrummet mellem 1892 og 1911, da *Historisk Teknik* først blev udgivet, var Erslev nået frem til ny indsigt vedr. historikere og deres kildemateriale. Det afgørende var ikke længere inddelingen af kilderne i de gode og de dårlige, det afgørende var, hvordan og til hvad en historiker brugte sine kilder; om de blev lagt til grund for – med Erslevs terminologi – en levningsslutning eller en beretningsslutning. Heraf sluttede jeg, at Erslev var i færd med at ændre opfattelse af det erkendende subjekts rolle i erkendelsesprocesserne.

Hvor det erkendende subjekt i *Grundsætninger* alene blev opfattet som en fejlkilde – noget, der måtte elimineres mest muligt – var han i *Historisk Teknik* også begyndt at tildele det en konstruktiv rolle. Nu var det afgørende, hvordan en historiker bruger sit kildemateriale. Det er i øvrigt denne nye opfattelse, der forklarer, at Erslev i *Historisk Teknik* kunne indføre en ny såkaldt tredje kildetype, nemlig »Nutidslivet, forsaavidt det tillader Tilbageslutninger til, hvad der skete i Fortiden«. ⁷

Det var introduktionen af sidstnævnte kildetype, der blev oplevet som intet mindre

end et historiefagligt faux pas som Arup og Fabricius.⁸ Det er fordi denne kildetype aldeles forestilling om, at der fandtes de dårlige kilder. Men sagligt ret: de fleste – hvis ikke alle slutninger har systematiseret indsigt i natur- og kulturpraksis som del af deres grundlag.

Når jeg fandt det sagligt fremstille den sene Erslevs forestilling om, at der fandtes de dårlige kilder. Men sagligt ret: de fleste – hvis ikke alle slutninger har systematiseret indsigt i natur- og kulturpraksis som del af deres grundlag. Når jeg fandt det sagligt fremstille den sene Erslevs forestilling om, at der fandtes de dårlige kilder. Men sagligt ret: de fleste – hvis ikke alle slutninger har systematiseret indsigt i natur- og kulturpraksis som del af deres grundlag. Når jeg fandt det sagligt fremstille den sene Erslevs forestilling om, at der fandtes de dårlige kilder. Men sagligt ret: de fleste – hvis ikke alle slutninger har systematiseret indsigt i natur- og kulturpraksis som del af deres grundlag.

Når Erslev pegede på forskellige brug af sit kildemateriale, var det som en anden af menneskers erkendelsesprocedurer, der blev brugt i 1970'erne blev samtidigt tolket som rene sagforhold, der gik under betegnelsen problemstillingens styrende objekt- og problemorienterede processer.

Alle teorihistorikere har brugt sine metodiske og historieteoretiske termer som komplekst og flertydigt, og der er uenighed om, hvorvidt det er det at sige, at denne del af hans arbejde er præget af indre modsigelser.

Da Kai Hørby og Hans Vind gav Erslevs *Historisk Teknik* en ny udgave, gav de den en efterskrift, hvor de påviste, at det kun var »til udvorte

erkendende subjekts rolle i esserne.

iger (1892) havde Erslev historisk metode med af-sk erkendelses- og viden- betragtede menneskelig (fordomsfri) iagttagelser »vidsthed som en fejkilde. opgaven følgende i at »eliktive Moment« mest mu- forestillingsverden, der lå centrale tese: »Levninger staa skarpt adskilte som objektive og subjektive Kilder«.» kunne i lyset af dets for- idetegn inddeles i de gode er, og den metodisk bevid- ille mest muligt holde sig – altså basere sin analyse n for beretninger. Jeg be- terielt kildebegreb.

mellem 1892 og 1911, da k først blev udgivet, var til ny indsigt vedr. historilemateriale. Det afgørende : inddelingen af kilderne i årlige, det afgørende var, hvad en historiker brugte de blev lagt til grund for rminologi – en levnings- gsslutning. Heraf sluttede r i færd med at ændre op- kendende subjekts rolle i esserne.

kende subjekt i *Grundsæt- v* opfattet som en fejkilde te elimineres mest muligt *Historisk Teknik* også begyndt konstruktiv rolle. Nu var hvordan en historiker bruger le. Det er i øvrigt denne der forklarer, at Erslev i : kunne indføre en ny så- type, nemlig »Nutidslivet, lader Tilbageslutninger til, Fortiden«.⁷

luktionen af sidstnævnte v oplevet som intet mindre

end et historiefagligt *faux pas* af historikere som Arup og Fabricius.⁸ De reagerede sådan, fordi denne kildetype aldeles underminerede forestilling om, at der fandtes de gode og de dårlige kilder. Men sagligt set har Erslev ret: de fleste – hvis ikke alle – levnings- slutninger har systemiseret og valideret indsigt i natur- og kulturprocesser som en del af deres grundlag.

Når jeg fandt det sagligt velbegrunder at fremstille den sene Erslev som en metodiker, der havde taget et første afgørende skridt i retning af et funktionelt kildebegreb, var det, fordi jeg ved udlægningen af Erslevs *Historisk Teknik* selv gjorde brug af en tilbageslutning fra nutidslivet. Har man en frembringelse, kan der sluttet tilbage til den frembringende aktivitet, såfremt man har indsigt i, hvordan den vil kunne frembringes. Det kan fx ske ved at gøre brug af en erkendelsesteori. Har man et historiefagligt værk, kan der da sluttet tilbage til de relevante mentale aktiviteter, der har frembragt værket (de stillede spørgsmål, den anlagte synsvinkel, de styrende begreber, de brugte indsigter osv.). Den brugte erkendelsesteori vil da indgå som en del af levningsslutningernes grundlag.⁹

Når Erslev pegede på en historikers forskellige brug af sit kildemateriale, betragtede jeg det som en anden italesættelse af menneskers erkendelsesaktiviteter end den, der blev brugt i 1970'erne. Men den blev samtidigt tolket som refererende til det sagforhold, der gik under betegnelser som problemstillingens styrende funktion i projekt- og problemorienterede erkendelsesprocesser.

Alle teorihistorikere har blik for, at Erslevs sene metodiske og historieteoretiske forfatterskab er komplekst og flertydigt, men der er uenighed om, hvorvidt det er velbegrunder at sige, at denne del af hans forfatterskab er præget af indre modsigelser.

Da Kai Hørby og Hans Vammen genudgav Erslevs *Historisk Teknik* i 1987, vedføjede de en efterskrift, hvor de pegede på, at det kun var »til udvortes brug« (altså i

forhold til en fagekstern offentlighed), at Erslev havde holdt fast i dele af sit empiristisk-positivistiske tankegods, hvorimod han »til indvortes brug« (altså i forhold til sine fagfæller) opfattede sig selv som »parthaver i en humanistisk-hermeneutisk tradition«. ¹⁰ Selv mener jeg, at det er mere velbegrunder at tolke hans flertydighed som tegn på manglende teoretisk afklaring og indre modsigelser.¹¹

At være fortalende for en (mere eller mindre) heterogen – og dermed en delvis selvmodsigende – erkendelses- og videnskabsteori er ikke kun noget, der har kendetegnet Erslev. Det er fx bemærkelsesværdigt, at man hos en så teoretisk bevidst historiker som H.P. Clausen også kan finde teoretiske markeringer, der peger i en lidt forskellig retning.

Clausen søgte i *Hvad er historie?* (1963) ihærdigt at rehabilitere den funktionelle tilgang hos den sene Erslev, altså hvor et erkendende subjekt tildeles en konstruktiv rolle i erkendelsesprocesserne. På den anden findes der hos Clausen også formuleringer, hvor det erkendende subjekt og dets saglige forforståelse opfattes som en afgørende fejkilde. Det gælder en formulering som den følgende:

- Historikerens videnskabelige stræben hviler på den forudsætning, at hvad der skete i fortiden vel ikke kan erkendes uden påvirkning fra nutiden, men at man dog kan stræbe mod at skue så rent tilbage som muligt uden at lade mellemtiden eller øjeblikket sløre blikket. Historikeren indser vel det umulige i at træde ud af sin tid og sit skind, men han føler, at han i heldige øjeblikke kan nå et godt stykke i retning af den rene tilbageskuen og dermed overvinde afstanden til fortiden (...).¹²

En problematisk tekstlæsning

Hvor nyere teorihistorikere som regel har ment, at den sene Erslevs funktionelle kildeopfattelse skal foretrækkes frem for

den unges materielle, dér tænker René Mejlby Jensen ganske anderledes. Hans debatindlæg er dog ikke udformet som et forsøg på at rehabilitere den kritik, som Erik Arup og Knud Fabricius i 1930'erne rettede mod Erslevs funktionelle kildeopfattelse. Hvor de baserede deres kritik på en praktisk arbejdende historikers tænkemåde, dér underkaster René Mejlby Jensen problemkomplekset en mere principiel erkendelses- og videnskabsteoretisk analyse. Og det udgør et fremskridt, at erkendelsesteoretiske stridsspørgsmål tages op, når historiefagets metodelære bliver sat på dagsordenen.

René Mejlby Jensens overordnede tese er indarbejdet i afhandlingens titel: *Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning*. Den er, at brugen af et funktionelt kildebegreb implicerer en opgivelse af (forestillingen om) virkelighedens fortid – altså en ontologisk realisme. Indførelsen af et sådant begreb er derfor ikke at betragte som et erkendelsesfremskridt, tværtimod fremstår det som en faglig deroute.

Det er ikke den metafor, som René Mejlby Jensen selv bruger. Han fremstiller indførelsen af et funktionelt kildebegreb som »en skarpretter« – altså som intet mindre end »affivningen af historiefagets og historikernes hovedforudsætning for at bedrive historisk forskning: den ontologiske realisme.«¹³ I hans optik er det ikke postmodernismen, der har undergravet historiefagets status af videnskab. Syndefaldet skete meget tidligere, nemlig da et funktionelt kildebegreb blev knæsat. Han retter derfor sin kritik især mod den erkendelses- og historieteoretiske tilgang, som Karsten Thorborg og jeg søgte at udfolde i 1970'erne.¹⁴

Det er velbegrundet, at René Mejlby Jensen her fæstner opmærksomheden ved et af mine bidrag til debatten: *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag fra 1976*.¹⁵ I min optik tog Erslev i *Historisk Teknik* et vigtigt skridt i retning af at til-

dele det erkendende subjekt en konstruktiv rolle i erkendelsesprocesserne, men uden for alvor at folde en sådan tilgang ud. Det spørgsmål, som jeg derfor i 1976 satte mig for at drøfte og besvare, var: hvilke(n) erkendelses- og videnskabsteori(er) ville kunne forklare og legitimere brugen af et funktionelt kildebegreb?

Men selvom René Mejlby Jensens fokuspunkt er velvalgt, er det stadigvæk relevant at undersøge, hvordan har han læst dette debatbidrag? Det fremgår, at han gerne vil give en nuanceret redegørelse for min opfattelse, men ikke desto mindre er hans forbigåelse af flere centrale begreber særdeles sigende.

René Mejlby Jensen har det ikke godt med, at jeg ved legitimeringen af et funktionelt kildebegreb gjorde brug af den canadiske filosof og teolog Bernard Lonergans erkendelsesteori. Når han skal forklare det, citerer han, hvad jeg skrev herom i *Historie – livsverden og fag* (2003), dog uden at gengive den sidste helsætning.¹⁶ I min bog står der følgende:

- Hvad spørgsmålet om metodelærens grundlag angik, var jeg af den overbevisning, at forudsætningen for at komme afgørende videre var, at der blev taget et grundigt opgør med den positivistiske erkendelses- og videnskabsteori, som lå til grund for Erslev-traditionen. Til det formål inddrog jeg det forsøg på at italesætte menneskers erkendelsesprocesser, Bernard Lonergan havde fremlagt i *Insight. A Study of Human Understanding* (1957) – en erkendelses- og videnskabsteoretisk tilgang, jeg havde lært at kende under mine ophold i Irland. Det er i øvrigt en teoridannelse, der vil samtænke en realistisk og konstruktivistisk tilgang.¹⁷

René Mejlby Jensen forbigår slet og ret det sidste udsagn og kan følgelig undgå at skulle drøfte, at mit styrende motiv var at skitsere en erkendelsesrealistisk udgave

af konstruktivistisk erkendelsesteori? Nils Bredsdal det i *Gads Psykologileksikon* denne måde:

- Konstruktivismen (...) ligger, at der ikke findes nogen adgang til at erkende virkeligheden om mennesker aktivt skabt om verden og hinanden

René Mejlby Jensen bruger ramme, når han skal beskrive den kaldes derimod til subjektivistisk erkendelse melder følgende spørgsmål stammer sidstnævnte begreb der ikke ved bedre, forledet det er en term, som jeg gør optræder i et af citaterne. Her skriver René Mejlby

- Som Jensen konkluderede den subjektivistiske erkendelsesteori »en subjektivistisk erkendelsesteori« [vil] fremhæve kildematerialet en absolut forudsætning for empiri men historikeren er en erkendelsesteori til historisk erkendelse, historikeren, der både stiller spørgsmål og svarer på dem, selvfølgelig gives på grund af metodisk analyse, forståelse af det relevante b

Men udtrykket »en subjektivistisk erkendelsesteori og metodelære« intet sted i min tekst. Der taler om »en subjekt-udviklende erkendelsesteori«,²⁰ og det er netop som det ser ud, som om at René Mejlby Jensen blevet så glad for sit eget skema af begrebsapparat, at han – uden at det – har projiceret det ind i min tekst.

Det får imidlertid også betydning for at han slet ikke behøver at

lende subjekt en konstruktiv
:sesprocesserne, men uden
de en sådan tilgang ud. Det
n jeg derfor i 1976 satte mig
og besvare, var: hvilke(n)
og videnskabsteori(er) ville
og legitimere brugen af et
debegreb?

1 René Mejlby Jensens fo-
velvalgt, er det stadigvæk
dersøge, hvordan har han
tbidrag? Det fremgår, at han
en nuanceret redegørelse for
se af flere centrale begreber
idé.

2 y Jensen har det ikke godt
d legitimeringen af et funk-
greb gjorde brug af den cana-
g teolog Bernard Lonergans
ori. Når han skal forklare
n, hvad jeg skrev herom i
Sverden og fag (2003), dog
ve den sidste helsætning.¹⁶
der følgende:

3 smålet om metodelærens
gik, var jeg af den overbe-
rudsætningen for at komme
idere var, at der blev taget
opgør med den positivisti-
elses- og videnskabsteori,
rund for Erslev-traditionen.
nål inddrog jeg det forsøg
ætte menneskers erkendel-
r, Bernard Lonergan havde
*'nsight. A Study of Human
ing* (1957) – en erkendelses-
østeoretisk tilgang, jeg havde
under mine ophold i Irland.
igt en teoridannelse, der vil
n realistisk og konstruktivi-
s.¹⁷

Jensen forbigår slet og ret
agn og kan følgelig undgå
e, at mit styrende motiv var
erkendelsesrealistisk udgave

af konstruktivistisk erkendelsesteori. Hvad
er afsættet for en konstruktivistisk erken-
delsesteori? Nils Bredsdorff formulerer
det i *Gads Psykologileksikon* (2004) på
denne måde:

- Konstruktivismen (...) har som grund-
lag, at der ikke findes nogen uformidlet
adgang til at erkende virkeligheden, men
at mennesker aktivt skaber deres viden
om verden og hinanden.¹⁸

René Mejlby Jensen bruger ikke en sådan
ramme, når han skal beskrive min tilgang.
Den kaldes derimod til stadighed for »en
subjektivistisk erkendelsesteori«. Derfor
melder følgende spørgsmål sig: hvorfra
stammer sidstnævnte begreb? Den læser,
der ikke ved bedre, forledes til at antage, at
det er en term, som jeg gør brug af, da den
optræder i et af citaterne fra min artikel.
Her skriver René Mejlby Jensen:

- Som Jensen konkluderende skriver om
den subjektivistiske erkendelseslære:
»en subjektivistisk erkendelsesteori og
metodelære [vil] fremhæve, at nok er
kildematerialet en absolut nødvendig
forudsætning for empirisk erkendelse,
men historikeren er en egentlig »kilde«
til historisk erkendelse, fordi det er hi-
storikeren, der både stiller spørgsmå-
lene og svarer på dem, selvom svarene
selvfølgelig gives på grundlag af en
metodisk analyse, forståelse og bedøm-
melse af det relevante bevismateriale.¹⁹

Men udtrykket »en subjektivistisk erken-
delsesteori og metodelære« optræder på
intet sted i min tekst. Der tales derimod om:
»en subjekt-udviklende erkendelsesteori og
metodelære«,²⁰ og det er noget andet! Det
ser ud, som om at René Mejlby Jensen er
blevet så glad for sit eget selvkonstruerede
begrebsapparat, at han – uden at bemærke
det – har projiceret det ind i min tekst.

Det får imidlertid også den konsekvens,
at han slet ikke behøver at forholde sig til

de begreber, som strukturerer *Et bidrag
til revisionen af metodelærens grundlag*,
nemlig skalabegreberne: »en subjekt-for-
glemmende versus en subjekt-udviklende
erkendelsesteori og metodelære«.

Selve rammesætningen af René Mejlby
Jensens kritik er problematisk. Han forhol-
der sig ikke til den selvforståelse, som hans
modstander har. Han gør det derfor aldrig
klart: (i) at jeg forsvarer en erkendelses-
realistisk position, (ii) at jeg i 1976 ville
skitsere afsættet for en subjekt-udviklende
erkendelsesteori og metodelære, og (iii) at
jeg – til forskel fra mange postmodernister
– mener, at det er muligt at samtænke en
konstruktivistisk og en erkendelsesrealis-
tisk tænkemåde.

I stedet præsenterer René Mejlby Jensen
mig som fortaler for en subjektivistisk
erkendelsesteori – og det til trods for, at
jeg i 1976 klart markerede, at min frem-
hævelse af erkendelsens subjektbetinget-
hed på ingen måde måtte tolkes som et
forsvar for subjektivitet, således som det
ofte er antagelsen blandt folk rundet af en
empiristisk-positivistisk tradition.²¹

Iagttagelse – et centralt stridspunkt

Også på andre punkter fejlfremstiller René
Mejlby Jensen min tilgang, men det er
ikke debatfremmende at køre videre i det
spor. Da konflikten os imellem ikke er en
pseudokonflikt, er det mere produktivt,
hvis jeg på et par centrale punkter søger at
identificere, hvad der skiller os, og hvorfor
vi er uenige.

Et centralt stridspunkt os imellem ved-
rører iagttagelsers plads eller funktion i
menneskers erkendelsesprocesser. I første
del af *Et bidrag til revisionen af metode-
lærens grundlag* – hævder René Mejlby
Jensen – gives der »en grundig kritik af
den empiristiske idé om observation som
erkendelsens grundlag for og i historisk
forskning«. ²² Det er ikke en præcis gengi-
velse af mit anliggende. Min kritik rettede
sig imod tendensen til at sætte (mere eller
mindre) lighedstegn mellem iagttagelse og

erkendelse – en tendens, der i markant grad prægede Erslevs *Grundsætninger* (1892) og til en vis grad også hans *Historisk Teknik* (1911/1926).

René Mejlby Jensen indtager her en position, der teoretisk ligner den, som Erslev gjorde brug af i *Grundsætninger*. Han vil holde fast i, hvad der beskrives som »empirismens læggen vægt på bevidsthedsafhængig observation«,²³ og han anser det derfor for erkendelsesteoretisk problematisk, at jeg har villet forskyde »historieforskningens og erkendelsens grundlag fra iagttagelse til bevidsthed«. ²⁴ Dette medfører, at »iagttagelse/observation er bevidsthedsafhængig«. ²⁵

Her er et punkt, der kan forklare, at vi kommer erkendelsesteoretisk på kollisionskurs. René Mejlby Jensen argumenterer med afsæt i en antagelse om, at det skulle være muligt at adskille iagttagelse og bevidsthed. Men således som jeg forstår det, findes der intet sagligt belæg for at kunne gøre noget sådant. Enhver iagttagelse gøres af en iagttager, og det implicerer, at der foreligger et iagttagende subjekt – altså en specifik krop med bevidsthed.

Vi er formentlig helt enige om, at mennesker til stadighed gennem deres sanser påvirkes af fysisk-kemiske stimuli. Men sådanne sanseindtryk (eller sansedata) må ikke forveksles med en iagttagelse eller erkendelse. Det er her på sin plads at gengive, hvordan det sagforhold i dag beskrives inden for perceptionspsykologien:

- De fysiske stimuli, såsom lyde eller lys, der reflekteres fra objekter, kemiske stoffer etc. kan betragtes som inddata til vore sensoriske systemer, der som uddata leverer (oplevede) fornemmelser eller sanseindtryk. Sanseindtryk er subjektive, mentale (neurale) repræsentationer i vor hjerne, men det de repræsenterer, er ikke subjektivt, men derimod en kolossal mangfoldighed af (iagttagelige) objekter og hændelser, der på et givet tidspunkt er til stede uden for os. Sanseindtrykkene er

inddata til et sæt (perceptuelle) processer, der inkluderer opmærksomhed og genkendelse.²⁶

Det afgørende her er, at også et iagttagende subjekt er aktivt i dets omgang med og håndtering af de sanseindtryk, som det modtager. Og det er derfor, at en konstruktivistisk (dvs. subjekt-udviklende) erkendelsesteori fremhæver vigtigheden af, at fagfolk også opøves til at blive opmærksomme og nøjeregnende iagttagere af de sagforhold, som de vil udforske.

Inden for lærings- og kognitionsforskning arbejdes der i dag med afsæt i en skalatypologi, der skelner mellem (i) en nybegynder (novice), (ii) en avanceret begynder, (iii) en kompetent udøver, (iv) en kyndig udøver og (v) en ekspert (virtuos).²⁷ Det var et forsøg på at sætte en sådan dagsorden ved udformningen af en historisk metodelære, der udgjorde et styrende motiv bag udarbejdelsen af *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag*. Når det forekom relevant at gøre noget sådant, var det en følge af, at de(n) foreliggende metodelære(r) også bar præg af en subjekt-forglemmende erkendelsesteori – fx Erslevs idé om »at eliminere det subjektive Moment« eller Clausens idé om »den rene tilbageskuen«.

Iagttagelser er uden tvivl afgørende i empirisk forskning, men det er også vigtigt at gøre sig klart, at der findes sagforhold, som ikke kan iagttages. Det er muligt at iagttage skrifttegn, men ikke muligt at iagttage den betydning, som ord eller udtryk tilskrives. Det er et sagforhold, der må begribes – dvs. det er indsigtformidlet.

Når en historiker fx inddrager personers brevveksling som kildemateriale i sin forskning, vil han/hun iagttage brevene nøje og også notere sig, hvor de fx er fundet. Men når historikeren skal tolke brevene – dvs. klarlægge de betydninger, de havde for afsender og modtager, fordrer det, at han/hun har indsigt i de kulturkoder, der gør det muligt at begribe koblingen mellem de

brugte skrifttegn og de både fik tilskrevet.

Kildebegreb – et andet:

Et andet punkt, hvor vi kolliderer, vedrører forståelsen af status af kildemateriale i historisk forskning. Og igen er det sådan, at René Mejlby Jensen indtager en position, der teoretisk ligner den, som Erslev indtog i *Grundsætninger*. Hans tilgang til og forståelse af kildemateriale sammenfattes på denne måde:

- (...) kilderne og deres historiefaget »virkelige« historisk forskning. Kildematerialet som en i sig selv eksisterende genstand for tiden, har vi som historiker brug for at overvinde modsigelsen mellem nutid og fortid med henblik på fortidens ontologiske og historiske forskning er både en materiel og metodisk form af fortidens virkelighed og denne dobbelttekstiske historiske kildebegreb, erkendelsesteori betæner

Der er dele af René Mejlby Jensen, der er relevante for, hvad der betegnes som »kildematerialets ontologi«,²⁹ jeg slet og ret om »kildematerialets i sig selv eksistens som en materiel væren«,³⁰ eller med en anden formulering: »I og for sig selv eksisterende en nutidig og fortidig eksistens i virkelighedens fortid i historisk forskning!«. ³¹ Det er givetvis en del af René Mejlby Jensen, men jeg vil ikke ved at forstå tankegangen, heller ikke yde den fuld runde

Men vi er enige om, at historikere og processer kun vil blive forstået, såfremt der i nutiden forarbejdes kildemateriale, der har tilknytning til fortidige personer og proces-

t sæt (perceptuelle) processer og opmærksomhed og

26

her er, at også et iagttagende ivt i dets omgang med og de sanseindtryk, som det er derfor, at en kon- (dvs. subjekt-udviklende) ri fremhæver vigtigheden også opøves til at blive op- og nøjeregnende iagttagere old, som de vil udforske. rings- og kognitionsforsk- der i dag med afsæt i en der skelner mellem (i) en novice), (ii) en avanceret en kompetent udøver, (iv) ver og (v) en ekspert (vir- ar et forsøg på at sætte en en ved udformningen af en delære, der udgjorde et sty- g udarbejdelsen af *Et bidrag af metodelærens grundlag*, om relevant at gøre noget en følge af, at de(n) forelig- lære(r) også bar præg af en mmende erkendelsesteori é om »at eliminere det sub- nt« eller Clausens idé om ageskuen«.

er uden tvivl afgørende i em- g, men det er også vigtigt at t der findes sagforhold, som ges. Det er muligt at iagttage i ikke muligt at iagttage den n ord eller udtryk tilskrives. hold, der må begribes – dvs. formidlet.

riker fx inddrager personers m kildemateriale i sin forsk- un iagttage brevene nøje og s, hvor de fx er fundet. Men n skal tolke brevene – dvs. betydninger, de havde for odtager, fordrer det, at han/ gt i de kulturkoder, der gør egribe koblingen mellem de

brugte skrifttegn og de betydninger, som de fik tilskrevet.

Kildebegreb – et andet stridspunkt

Et andet punkt, hvor vi kommer på kollisionskurs, vedrører forståelsen af, hvad der har status af kildemateriale i historieforskningen. Og igen er det sådan, at René Mejlby Jensen indtager en position, der teoretisk ligner den, som Erslev indtog i *Grundsætninger* (1892). Hans tilgang til og forståelse af kildemateriale sammenfattes på denne måde:

- (...) kilderne og deres eksistens [er] i historiefaget »virkelighedens fortid« i historisk forskning. Kun med kildematerialet som en i sig selv foreliggende materiel eksisterende genstand fra fortiden, har vi som historikere muligheden for at overvinde modsætningen mellem nutid og fortid metafysiske talt. Qua fortidens ontologiske reale eksistens i historisk forskning er kildematerialet både en materiel og metafysisk værensform af fortidens virkelighed i nutiden, og denne dobbelteksistens må ethvert historisk kildebegreb, enhver historisk erkendelsesteori betænke.²⁸

Der er dele af René Mejlby Jensens redegørelse for, hvad der betegnes »kildematerialets ontologi«,²⁹ jeg slet og ret ikke forstår. Det drejer sig især om hans forestilling om »kildematerialets i sig selv dobbelte eksistens som en materiel og metafysisk væren«,³⁰ eller med en anden af hans formuleringer: »I og for sig er kildematerialet en nutidig og fortidig eksistens: Det er virkelighedens fortid i historisk forskning!«.³¹ Det er givetvis et kernepunkt for René Mejlby Jensen, men jeg har vanskeligt ved at forstå tankegangen og kan derfor heller ikke yde den fuld retfærdighed.

Men vi er enige om, at fortidige personer og processer kun vil kunne erkendes, såfremt der i nutiden fortsat eksisterede et kildemateriale, der har sit ophav i disse fortidige personer og processer. Det er der-

for, at jeg gør gældende, at »kildemateriale er en absolut nødvendig forudsætning for empirisk erkendelse«. ³² At opnå empirisk erkendelse forudsætter imidlertid også et erkendende subjekt, der er aktivt agerende, og mit anliggende i *Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag* var at få rettet opmærksomheden imod sidstnævnte sagforhold og komme med forslag til en mulig italesættelse heraf.

For René Mejlby Jensen er det afgørende at få fremhævet, at der er »et værensmæssigt skel mellem nutid og fortid«. ³³ Her er vi ved et andet punkt, hvor vi teoretisk kommer på kollisionskurs. Det betyder – så vidt jeg kan forstå – noget andet og mere end, at der er forskel mellem en levende nutid og en forgangen fortid, om end sidstnævnte på et tidligere punkt også har været en levende nutid.

Det er kendetegnende for hele René Mejlby Jensens tilgang, at hans kildebegreb ikke kan eller vil inkludere den kildegroupe, som Erslev i *Historisk Teknik* (1911/1926) definerede som »Nutidslivet, forsaavidt det tillader Tilbageslutninger til, hvad der skete i Fortiden«. Hans stadige fremhævelse af, at kildematerialet er virkelighedens fortid, medfører, at han må udelukke nøjagtig den kildegroupe, der fik Arup og Fabricius til at fare fagligt i flint tilbage i 1930'erne – nemlig nutidslivet.

For så vidt som at der ved erhvervelsen af historisk erkendelse må gøres brug af systematiseret og valideret indsigt i natur- og kulturprocesser, er den virksomme antagelse ikke, at der er et værensmæssigt skel mellem det fortidige og det nutidige. Antagelsen er snarere, at de har ensartede træk. Den iidsigt udmøntede Erslev i *Historisk Teknik* på følgende måde:

- Det gælder ikke blot de saglige Slutninger, men også om Slutninger ud fra Kilderne, at de til syvende og sidst beror paa Analogi med Nutidserfaringer, paa at vi gaar ud fra, at der er en Grundlighed mellem Fortidens Mennesker og os selv. (...) Heri ligger

da, at en Historiker ikke kan nøjes med at studere Fortiden; han maa også udvikle sin Dømmekraft ved at studere de Forhold, som han vil forstaa i Fortiden.³⁴

Den dimension ved erhvervelsen af historisk erkendelse bliver slet ikke medtænkt i René Mejlby Jensens *Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning*. Det er derfor, at jeg når frem til, at hans afhandling viser, at spørgsmålet, om den unge Erslevs *Grundsætninger* (1892) eller den sene Erslevs *Historisk Teknik* (1911/1926) skal være normdannede inden for dansk faghistorie, fortsat udgør et centralt konfliktpunkt ved indgangen til 2000-tallet.

Det drejer sig om et vigtigt fagligt strids-spørgsmål, men som det også er fremgået, fordrer håndteringen heraf, at faghistorikere må beskæftige sig med komplekse erkendelses- og videnskabsteoretiske problemfelter. Det er en følge af, at historisk metodelære sagligt set ikke lader sig isolere fra hele problemkomplekset vedr. menneskers udvikling og brug af forskellige erkendelsesformer.

1. B.E. Jensen, »In the footsteps of a father. The handling of a legacy in the 20th century Danish debates on method and theory«, i F. Meyer & J.E. Myhre (udg.), *Nordic Historiography in the 20th Century*, 2000, s.280-304.
2. R.M. Jensen, »Det funktionelle kildebegreb og virkelighedens fortid i historisk forskning«, *Historie* 2008:1, s.87-114.
3. K. Erslev, *Historisk Teknik. Den historiske undersøgelse fremstillet i sine Grundlinier*, [1911/1926], 1987, s. 5.
4. Det mest indgående behandling af disse konflikter findes i Jeppe Nevers' *Kildekritikkens begrebs-historie*, 2005, men han anskuer ikke historisk metodelære gennem en erkendelsesteoretisk optik, og han har følgelig heller ikke blik for de forskydninger i den implicite erkendelsesteori, som jeg fæstner opmærksomheden ved.
5. B.E. Jensen, »Anmeldelse af N. Skyum-Nielsen & P. Nørgart: Film og kildekritik«, *Historisk tidsskrift*

74:1974 s.371. Der findes en kortfattet redegørelse for forskellen mellem et materielt og et funktionelt kildebegreb i B.E. Jensen, »Historisk kilde« & »Historisk metode«, *Gads Historieleksikon*, 2001, s.254-256.

6. K. Erslev, *Grundsætninger for historisk Kildekritik*, 1892, s.17 & 5.
7. K. Erslev, *Historisk Teknik*, s.6.
8. E. Arup, »Kristian Erslev (nekrolog)« [1930], *Udvalgte afhandlinger og anmeldelser*, bd. 2, 1977, s.465-481 & K. Fabricius, »Studiet af Danmarks Historie. Før og Nu«, *Fortid & Nutid* 12:1938, s. 145-158.
9. Jf. behandlingen af løvningsslutninger i B.E. Jensen, *Historie – livsverden og fag*, 2003, s. 162f, 192f & 305f.
10. K. Hørby & H. Vammen, »Efterskrift«, K. Erslev, *Historisk Teknik*, s.105.
11. Det er den tolkning, der ligger til grund for behandlingen af Erslev i B.E. Jensen, *Historie*, 2003.
12. H.P. Clausen, *Hvad er historie?*, 1963, s.108. Det bemærkelsesværdige er ikke, at Clausen ønskede at fremhæve, at en faghistoriker stræber efter at opnå sand/velbegrundet erkendelse af fortidige forhold, men derimod den måde, hvorpå han mente, at den erkendelse ville kunne erhverves.
13. J.M. Jensen, *Anførte skrift*, s. 111. Jf. også sst. s.87-88.
14. Jf. K. Thorborg, *Arbejds-papirer til historisk metode*, bd. 1 & 2, 1975-1976.
15. B.E. Jensen, »Et bidrag til revisionen af metodelærens grundlag«, *Historisk tidsskrift* 76:1976, s.113-148.
16. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, note 32 s.98-99.
17. B.E. Jensen, *Historie*, 2003, s.389.
18. N. Bredsdorff, »Konstruktivismen«, *Gads Psykologileksikon*, 2004, s.298.
19. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.102.
20. B.E. Jensen, *Et bidrag*, 1976, s.146.
21. Jf. sst., s.121-126
22. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.97. Jf. også sst., s.110.
23. Sst., s.102.
24. Sst., s.101. Jf. også sst., s.110.
25. Sst., s.110.
26. A. Larsen, »Perception«, *Gads Psykologileksikon*, 2004, s.433.
27. Jf. H.L. Dreyfus & S.E. Dreyfus, *Mind over Machine. The Power of Human Intuition and Expertise in the Era of the Computer*, 1986.
28. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.95.
29. Sst., s.92 & 103.
30. Sst., s.103.
31. Sst., s.92.
32. B.E. Jensen, *Et bidrag*, 1976, s.146.
33. R.M. Jensen, *Anførte skrift*, s.94.
34. K. Erslev, *Historisk Teknik*, s.91.

Hvad er his og hvordan

Tanker om didaktik c

Af Bertel Nygaard

Den historiske metode a faghistorikere som selve fa for må de lærebøger, der j henblik på at skole fremti faget, vække til kritisk eft Og da faget bestandigt gen metodisk og emnemæssig i denne opgave sig ikke lø alle, men må stille sig i n jævne mellemrum. Derved over de fordringer, man al til forståelsen af historisk dig afspejle en stillingtag udvikling i sin helhed.

Bent Egaa Kristensens historisk metode kan dann for sådanne refleksioner ov plinen karakter, behov o for en opfattelse af histori behov i bredere forstand. l dermed ikke kun en kritis denne bog, men snarere et refleksioner med afsæt i bog. En central præmis t metodedisciplinen nok m tiv autonomi i opøvelses grundlæggende må forstås i til den historiske erkendel bredeste forstand frem fo sig. I metodeundervisning udtrykt det sådan, at kild forholder sig til historiefag den militære træningsbane krig – dvs. de fungerer i straheret sfære, der kun si aspekter af den virkelige

HISTORIE

2009, 1